

идрок ва тафаккур, хулқий фаолиятдаги мустақиллик ва жасурлик каби фази-латлар эркаклик тушунчаси негизини ташкил этади. Жисмоний нафосат, ақлий ва ҳиссий бойлик, шарм-ҳаё, бокиралик, назокатлилиқ ва покизалиқ, оилага садоқат ва меҳрибонлик каби хусусиятлар аёл тушунчасидаги устивор унсурлардир. Бироқ юқоридаги ахлоқий ўзига хосликлар бир жинс соҳибига дахлдор бўлиб, иккинчиси бундан маҳрум деган маънони билдирмайди. Бу ерда жинсга хос бўлган туғма қобилиятларнинг нисбатан устивор томонларига урғу берилмоқда, холос. Эркак ва аёллар ахлоқий маданиятидаги айрим жиҳатлар асло уларнинг бир-бирини инкор этишга эмас, аксинча, бир-бирини тўлдириб, мазмунан бойитиб, шахснинг маънавий ривожланиб боришга кучли таъсир кўрсатишга йўналтирилгандир. Демак, эркак ва аёлларда ахлоқий маданиятнинг турли жиҳатлари барқарор ва асосли тарзда намоён бўлиб, ана шундай ранг-баранглик асосида жамиятнинг маънавий ҳаёти ривожланиб, бойиб боради.

Республикамизда қарор топаётган бозор иқтисоди муносабатлари жамиятимиз аъзоларининг руҳияти, дунёқарашида, ахлоқий тасаввур ва қарашларида туб ўзгаришларга олиб келаётганлиги табиий бир ҳол. Эркак ва аёллар оилавий ва ижтимоий мавқеида юз бераётган ўзгаришларнинг муайян қисмини шу билан изоҳласа бўлади. Чунончи, эркаклар билан бир қаторда аёл бугун фермер, ишбилармон, тижоратчи, ижарачи, оила бошлиғи. Бироқ, шуни афсус билан қайд этиш керакки, тижорат аёллар ва болалар гарданига катта юк бўлиб тушаётир, айрим ёшларнинг эса ижтимоий фаолият билан етарли тарзда шуғулланмаслик ҳолатлари миллий маънавиятимиз ва ахлоқий маданиятимиз ривожига салбий таъсир кўрсатаётганлигидан кўз юмиб бўлмайди.

Юқоридагилардан кўринадики, ахлоқий маданиятнинг ривож топиши ўта зиддиятли, мураккаб ҳамда тадрижий жараёндр. У, бир томондан, иқтисод, сиёсат ва демократик жараёнлар даражасига, бошқа томондан, оилавий ҳамда ижтимоий тарбиянинг мазмуни, сифати ва савиясига бевосита боғлиқдир. “Одамларга нисбатан уларни бирлаштирувчи бошланғич асос инсонийликдир” - деган эди буюк мутафаккир Фаробий[3]. Худди шу маънода айтиш мумкинки, инсонийлик маънавиятнинг моҳиятини ташкил этиб, ахлоқий маданиятни белгиловчи бош омил ҳисобланади. Юксак солоҳият соҳибларини маънавий жиҳатдан шакллантиришда ва комиллаштиришда ривожланган ижтимоий ва шахсий ахлоқий маданият улкан социал вазифани адо этади.

АДАБИЁТЛАР

- [1]. К а р и м о в И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент, Ўзбекистон, 1995, Б.205.
[2]. К а р и м о в И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1997, Б.187. [3]. Ф а р о б и й А б у Н а с р. Фозил одамлар шахри. Тошкент, Мерос, 1993, Б.186.

Фалсафа ва мантиқ кафедраси

Қабул қилинди
25.02.97.

УДК 94(575.1)

ХОЖА АҲРОР ТАРИХИГА ОИД НОЁБ МАНБАА

З.А.Қуттибоев

В статье впервые в источниковедческом аспекте исследуется уникальное сочинение Мир Абдулаваля “Масмout”.

This article deals with the unique investigation of “Masmout” by Mir Abdulavval for the time.

Хожа Аҳрор Валий(1404-1490)нинг ҳаёти, фаолияти ва таълимотига оид муътабар манбаалар тарихнинг шафқатсиз синовларига дош бериб, бизнинг замонларга қадар етиб келган. Ўз даврида машҳур шарқшунос Н.И. Веселовский (1848-1918) муаррих Сайид Роқим Самарқандийнинг “Тарихи касира” (“Кўп та-

рих”) асарига [1] таянган ҳолда хожа Аҳрорнинг ҳаётига бағишланган учта манбаани кўрсатади. Улардан биринчиси Мавлоно Муҳаммад Қозининг (вафоти хижрий 921) “Силсилат ул орифин ва тазкират ас-сиддиқин” (“Орифлар силсиласи ва содиқлар қўлланмаси”) асари, иккинчиси - Мир Абдуллавабнинг “Мажмуа” сидир. Учинчиси - Фахрутдин Али ибн Хусайн Воиз ал-Кошифийнинг “Рашахот айн ул-ҳаёт” (“Ҳаёт чашмаларидан томчилар”) асаридир [2]. Н.И. Веселовскийнинг мазкур тадқиқотидан маълум бўлишича, у юқорида тилга олинган манбаалардан фақат биттаси - “Рашахот” билан яқиндан танишиш имкониятига эга бўлган. Ўша боис, тадқиқотчи асосли равишда “Рашахот” га юқори баҳо беради ва уни хожа Аҳрор ҳаёти ва таълимотига оид манбаалар орасида таърифлайди.

Йирик манбаашунос олима О.Д.Чехович эса, хожа Аҳрорга бағишлаб ёзилган “Маноқиб” (“Таъриф китоби”) ва “Мақомат” (“Ҳаёт йўли”) ва бошқа турдаги асарлар орасида Мир Абдуллаваб Нишопурийнинг (1500 йилда вафот этган) “Масмуот” (“Эшитилганлар”) асарини биринчи ўринга қўяди. Чунки “Масмуот” бошқа асарлар, хусусан Муҳаммад Қозининг “Силсилат ул-орифин” ва Фахрутдин Алининг “Рашахот”ига нисбатан илгарироқ ёзилгани ҳолда ўша асарлар учун ўзига хос манбаа вазифасини ўтаган [3]. Мана шу ўринда “Силсилат ул-орифин” ва “Рашахот”ларнинг қимматли манбаа сифатидаги аҳамиятини эътироф қилган ҳолда, О.Д.Чеховичнинг фикрига қўшилиш мумкин. Афсуски, “Масмуот” ҳозирги кунга қадар тадқиқотчилар томонидан махсус ўрганилмаган.

Мир Абдуллаваб Нишопурийнинг қаламига мансуб бўлган “Масмуот” ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 3735/11 рақам остида сақланади.

“Шарқ қўлёзмалари каталоги”ни нашрга тайёрловчилар 8-жилддаги 5977 тартиб рақамли 3735/11 сонли қўлёзма манбаани “Мақомати хожа Аҳрор” сифатида тасниф қилганлар [4]. “Мақомот” нинг тузувчиси сифатида хожа Убайдуллоҳ Аҳрорнинг набираси хожа Абдулҳақ кўрсатилган.

Йирик шарқшунослардан О.Д.Чехович, А.Ўринбоевлар 3735/П рақамли қўлёзмани манбаашунослик нуқтаи назаридан ўрганишгани ҳолда, уни Мир Абдуллаваб Нишопурийнинг “Масмуот” асари сифатида эътироф этишган [5]. Дарҳақиқат, қўлёзманинг 109^а-варағида масалага ойдинлик киритувчи битик бор. Унда қуйидагиларни ўқиймиз: “Аз сухани Қутбул ақтоб хожа Убайдуллоҳ Аҳрор”, яъни “Қутбул ақтоб хожа Убайдуллоҳ сўзларидан” деб ёзилган. Қўлёзманинг “Масмуот” қисми “109^а”дан бошланиб “227^а” вараққа қадар давом этади. Айтиш мумкинки, ўша қўлёзма иккита мустақил асардан иборат бўлиб, унинг биринчиси хожа Абдулҳақнинг бобоси ҳақидаги “Мақомот”и ва иккинчиси, шубҳасиз, “Масмуот”дир.

Энди бевосита “Масмуот” ҳақида тўхталадиган бўлсак, унинг ёзилиш санаси кўрсатилмаган. Лекин “Масмуот”нинг охириги саҳифаларидан бирида асарни хожа Аҳрорнинг вафотидан кўп ўтмай ёзилганлиги кўрсатилган [6]. Асар 1490-1500 йиллар оралиғида ёзилганлигини тахмин қилиш мумкин.

О.Д.Чеховичнинг аниқлашича, бизнинг давримизга қадар “Масмуот”нинг уч нусхаси етиб келган. Улардан биринчиси ЎзР ФА нинг Шарқшунослик институтидаги ягона нусхадир. Қолган икки нусхаси шарқ қўлёзмаларининг ихлосманди самарқандлик Б. А. Махмудовнинг шахсий кутубхонасида сақланади [7].

Манбаанинг ҳар учала нусхаси палеографик хусусиятларига кўра, XVI-XVIII асарларга мансуб бўлиб, матнлари бир-бирларидан деярли фарқ қилмайди. Тошкент нусхаси ҳаттот Мир Абдуллоҳ Самарқандий томонидан фил суяги рангидаги қалин Ўрта Осиё қоғозига бироз ётиқроқ (ҳинд) настаълиқи билан ёзилган. Сарлавҳалар йирик рангли ҳарфлар ёрдамида битилган. Мазкур нусхани XVI аср охирида ёзилганлигини тахмин қилиш мумкин. Манбаанинг ҳажми 14х22 см бўлиб, асар форс-тожик тилида ёзилган.

Жо Анн Гросс ҳоним хожа Аҳрорнинг хўжалиги тарихига бағишланган тадқиқотида “Масмуот”нинг яна бир нусхаси Лондондаги “Индия Оффис” кутубхонасида др 890 рақами остида сақланаётгани ҳақида ёзади.

Олиманинг таъкидлашича, Мир Абдулаввал Нишопурийнинг бу асари “Мажолиси Убайдуллоҳ Аҳрор” номи билан ҳам юритилади [8]. Афсуски, Ж. Гросснинг тадқиқотида “Масмуот”нинг Лондон нусхасининг манбаашунослик нуқтаи назаридан таснифи берилмаган.

“Масмуот” муалифи Мир Абдулаввал Нишопурий хожа Аҳрорнинг энг яқин асхобларидандир. У эшоннинг юксак эътиборига эришиб, унга куёв бўлган. Мир Абдулаввалнинг отаси Амир Аизиддин Тохир Нишопурий аллома бўлиб, Нишопур мадрасасида диний илмлардан дарс берган. “Рашаҳот” муаллифи Фахрутдин Алининг отаси Хусайин Воиз Кошифий Мир Абдулаввал билан бирга мазкур мударрисдан дарс олишганлар. Мир Абдулаввал ўз даврида катта обрў ва нуфузга эга бўлгани ҳолда, Алишер Навоий билан яқиндан таниш бўлган. “Мажмуаи мурсолот”дан ўрин олган унинг 16 дасхати бу ҳақда шаҳодат беради [9].

Мир Абдулаввал хожа Аҳрор билан бирга бўлганлиги сабабли унинг кўплаб суҳбатларидан баҳраманд бўлган. Шу сабабли, “Масмуот”да муалиф ўзи эшитган ҳикоя, нақл ва ўғитларни келтирадики, улар тасаввуф назарияси ва амалиётига, умуман инсоннинг маънавий камолоти масалаларига оид ғоят теран фикрлардир.

“Масмуот” хожа Аҳрор Валийнинг ақл заковати, фикрлаш доирасининг нақадар кенглигини тасаввур қилиш имконини беради. Зеро, эшон ҳазратлари Искандар Зулқарнайн, дастлабки араб халифаларидан бошлаб то соҳибқирон Амир Темургача бўлган ҳукмдорлар тарихини билгани ҳолда, Аристотилис (Аристотель), Афлотун номларини ҳам тилга олади. Шунингдек, тасаввуфнинг буюк силсиласига мансуб хожа Юсуф Ҳамадоний, хожа Аҳмад Яссавий, хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Шайх Хованди Таҳур, шайх Шиблий, шайх Боғдодий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд каби улуг зотлар номидан уларнинг ҳикматли сўзлари келтирилади.

“Масмуот”да хожа Аҳрор тилидан кўплаб шеърӣ парчалар келтириладики, у ҳазратнинг назму нафосатга бўлган меҳр-муҳаббатидан дарак беради. Албатта, ўта нафис назмлар ким томонидан ёзилганлиги мумтоз адабиёт тадқиқотчилари учун алоҳида мавзудир. Шунга қарамай, хожа Аҳрордаги лутфни, бирон бир ғояни талқин қилишдаги шеърӣ парчалардан оқилона фойдаланиш услуби ҳар қандай инсонни ҳайратга солади. Мана бу сатрларга эътибор берайлик:

Гар ишқ набудӣ ва ғами ишқ набудӣ.

Чандин сухани ҳўб ки гуфтӣ ки шунидӣ,

Гар бод набудӣ ки сари зулф набудӣ.

Рухсори маъшуқ ба ошиқ ки набудӣ.

Таржимаси:

Агарда ишқ ва унинг ғами бўлмаганда эди,

Шунча яхши сўзларни ким айтарди-ю, ким эшитарди.

Агарда зулфни паришон қиладиган ел бўлмаганда эди,

Ким маъшуқа юзини ошиққа кўрсатар эди [112^а-в.]

Мана шу шеърӣ парчада “Масмуот”нинг яратилиши сабабини тушунишга ишора бор. Зеро, хожа Аҳрор Валий ҳазратлари ўзлари эришган юксакликдан туриб, авлодларга илму ҳикматдан сўзламакни жонз, деб билганлар. “Масмуот”да анъанавий мундарижа, алоҳида боб ва қисм йўқ. Лекин манбаадан ҳикоя, нақл, ҳикмат, ўғит ва бошқа турдаги материалларни берилиши тартибсиз эмас, балки асарнинг номига тўла мос келади. Чунки Мир Абдулаввал фақат эшитганларини ўта зийраклик ва билимдонлик билан қоғозга туширган.

“Масмуот”да тасаввуф назариясига оид масалаларига кенг ўрин берилган: “Муҳаббат ва робита тариқаси шунинг учундирки, қалб жумла хотир ва алоқалардан пок, тоза бўлади. Зероки, (Оллоҳга) муҳаббат камолга етганда, муҳиб билан маҳбуб бирлашадилар. Маҳбубнинг муроди муҳибнинг матлабига айланди. Муҳиб аҳадият (бирлик) тажаллиётининг мазҳари (кўриниши) жойига айланди”[116^а].

Кўринадики, бу ўринда тасаввуф назариясига оид фикрлар чуқур фалсафӣ мушоҳадалар билан уйғунлашиб кетган. Бошқа бир ўринда тасаввуф манзилларининг муайян босқичларига эришган солиқнинг ҳолати тасвирланади: “Тамкин (вазминлик, собитлик) мақомига етишдан олдин заруриятсиз сўз айтиш

тўғри эмас, кўп кулги ҳам юракни чарчатади. Кўп сўзлаш ҳам қалбни ҳалок этади. Тамкин мақоми шундан иборатки, [инсоннинг] [доимо] ҳузур ва огоҳда бўлиши қалбнинг зотий васфига айланади ва ҳеч қачон зойил (йўқ) бўлмайди”[118^а-в.].

“Масмуот”да реал ҳаётга, фойдали меҳнатга ундовчи ҳикоялар ҳам борки, улар хожа Аҳрорнинг тасаввуфдаги салафларидан илгарилаб кетганлигидан дарак беради. Мана шу нуқтаи назардан қуйидаги ўғитларни келтириш ўринлидир. Хожа Аҳрор ҳазратлари “баъзиларга насиҳат қиларкан: кўп ишланглар, ҳаракат қилиб, мулк қўлга киритинглар. [Меҳнат туфайли] жамиятдан нима орттирсангиз, ўшани мулкка айлантиринг”(121^а-в.) дер эдилар.

Ҳазрати эшон: “Менинг олдимда” хидмат туро бо кунгураи кибриё кашад” (яъни “хизмат-меҳнат сени кибриё кунгурасига кўтаради” деб бошланувчи шеърни мана бундай талаффуз оҳангда ўқиш зарур деб кўрсатардилар”(1196-в). Шу мисра замирида “эй, инсон (меҳнат) сени улўғлик чўққисига кўтаради”, деган чуқур мазмун бор эди.

Демак, Мир Абдулаввал Нишопурийнинг “Масмуот” асари хожа Аҳрор Валийнинг ҳаёт тарзи, фаолияти ва халқчил таълимотини ўрганишда илмий-назарий жиҳатдан муҳим манбаадир.

АДАБИЁТЛАР

[1].Мир Саид Шариф Роқим Самарқандий “Тарихи касида” ёки “Тарихи Роқими”. СБР АН РЎз., том I, с. 68-71; том V, с. 42-44; том VI, с. 27-32 [2].Веселовский Н.И. Памятник Ходжи Ахрара в Самарканде. СПб, 1925, С.322 [3].Чехович О.Д. Самаркандские документы XV-XVI вв. М., Наука, 1974, с.14 [4].Собрание восточных рукописей ИВ АН РЎз. Ташкент, 1967, Т.8, С.420 [5]. Чехович О.Д. Самаркандские документы. с.14 [6].Масмуот. ЎзР ФА Шарқшунослик институтининг қўлёзмаси. Инв. №3735/П, в.226 а. [7]. Чехович О.Д. Самаркандские документы. с.15 [8].J o - A n n G r o s s . I Multiple Roles and Perceptions of a Sufi Shaikh: Symbolic Statements of Political and Religious Authority. P.113 [9].Ўринбоев А., Хасанов М. Навоий замондошлари мактубларида. Т., Фан, 1990, Б.30.

Андижон давлат университети

Қабул қилинди
1.05.97.

УДК 94(575.1)

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИНИ ВУЖУДГА КЕЛИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ

О.Раҳимов

В статье, основываясь на новых научных изысканиях, рассматриваются вопросы борьбы между Амир Тимуром и Амир Хусайном за власть, за устранение (окончания) двоевластия и установление единого централизованного государства. Таким образом, в статье с научных позиций анализируется проблема проведения съезда правителей имеющего государственное значение.

Based on scientific materials the article contains the struggle between Amur Temur and Amir Husein for the power, the ending of oppositions and “Two authorite state” and the appearance of a single controlized Amir Temur’s strong empire at the same time this article describes the decision of important state problems in different places during “Kurultays”.

Салоҳиятли давлат арбоби, шавкатли ҳарбий саркарда Амир Темур жаҳон халқлари тарихида улкан из қолдирган тарихий шахс саналади.

Амир Темур марказлаштирилган ҳолда бошқариладиган, янгича давлат идора усулидаги ҳокимиятни барпо қилиш ниятида Мавороуннаҳрда ҳокимиятни қўлга олгач, дастлабки тадбирларидан бири режали равишда қурултойлар ўтказиш бўлди. Шарафиддин Али Яздийнинг маълумотларига қараганда, бу йиғилишларда мамлакатнинг ҳўжалик ҳамда ҳарбий аҳволи ҳақидаги энг муҳим масалалар муҳокама этилар, мамлакат ва давлат учун муҳим бўлган қарорлар қабул қилинар, тадбирлар белгиланар эди [1]. Бундай қурултойлар Амир Темур томонидан Қарши, Қорабоғ[2], Самарқанд ва бошқа жойларда ҳам ўтказилган.